

ROCZNIK ARCHEOLOGICZNY

E

I

W 1 L N O
1 9 3 7

WYDAWNICTWO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO
UNIwersytetu Stefana Batorego w Wilnie

Za Komitet Redakcyjny:
Prof. Dr Stanisław Zajączkowski

Z ZASIŁKU JEGO MAGNIFICENCJI REKTORA UNIwersytetu Stefana
Batorego w Wilnie

KOMITET REDAKCYJNY:

Prof. dr Rajmund Gostkowski, prof. dr Mieczysław Limanowski,
prof. dr Jan Oko, prof. dr Stanisław Zajączkowski, dr Helena
Cehak-Hońbiewiczowa

W Y D A W C A : MUZEUM ARCHEOLOGICZNE U. S. B.
REDAKCJA i ADMINISTRACJA: Wilno, Zamkowa 11

E D I T E U R : MUSÉE d'ARCHÉOLOGIE U. S. B.
RÉDACTION et ADMINISTRATION: Wilno, Zamkowa 11

ZAKŁADY GRAFICZNE „ZNICZ” WILNO, UL. BISKUPA BANDURSKIEGO 4, TEL. 3-40

ADAM WRZOSEK

SZKIELETY Z KURHANÓW W NAWRACH W POW. POSTAWSKIM

(Z Zakładu Anatomii Prawidłowej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.
Dyrektor: Prof. Dr. Michał Reicher).

Squelettes de tumulus funéraires à Nawry, district de Postawy

(Institut d'Anatomie à l'Université Étienne Batory, Wilno.
Directeur: Prof. Dr. Michel Reicher).

Dr Helena Cehak-Hołubowiczowa rozkopała w 1934 roku 29 kurhanów w Nawrach, pochodzących z w. XI — XII. Znalezione w 19 szczątki ludzkie złożyła w Zakładzie Anatomii Prawidłowej Uniw. Stefana Batorego, a zabytki archeologiczne w Muzeum Archeologicznym tegoż Uniwersytetu.

Na życzenie Dr Hołubowiczowej zająłem się zbadaniem szkieletów, w kurhanach wykopanych, korzystając z prawdziwie koleżeńskiej uprzejmości prof. Reichera i wszelkich ułatwień, jakie znalazłem w Jego znakomicie zorganizowanym Zakładzie, zaopatrzonym obficie także w przyrządy do badań antropologicznych.

Ponieważ w piśmiennictwie antropologicznym polskim opisano dotychczas stosunkowo mało średniowiecznych szkieletów kurhanowych¹⁾, przeto jako dalszy przyczynek do poznania ludności, w kurhanach grzebanej, podaję wyniki badań szkieletów z Nawr.

Zachowały się one na ogół źle, bo tylko cztery dość dobrze. Można przeto było na tych 4 szkieletach zrobić dostateczną liczbę pomiarów do dokładnego scharakteryzowania ich pod względem antropologicznym, na innych natomiast, znacznie gorzej zachowanych, nie można było skutecznie nawet niektórych najważniejszych pomiarów. —

¹⁾ Wprawdzie Julian Talko-Hryncewicz w pracy p. t. „Przyczynek do poznania świata kurhanowego Ukrainy“ (Mater. antr.-archeol. i etnogr. IV. 1900, str. 3—32) zrobił próbę zestawienia materiału kostnego z kurhanów na Ukrainie, lecz materiał to zbyt szczupły, aby wysnuwać zeń zupełnie umotywowane wnioski.

Pod względem stanu zachowania szkielety z Nawr nie różnią się zresztą wiele od szkieletów kurhanowych w ogóle. Z dużego np. cmentarzyska w Nowosiłkach na Wołyniu udało się O l e c h n o w i c z o w i wybrać nieźle zachowanych czaszek tylko 21 z pośród szkieletów, znalezionych w 56 kurhanach²⁾.

Opisując szkielety z kurhanów w Nawrach, notuję najpierw ich cechy opisowe, a potem szczegółowe pomiary w oddzielnej tabeli (I), której układ daje zarazem przejrzyste pojęcie o stanie zachowania każdego szkieletu: im więcej luk w jego pomiarach, tym gorzej jest on zachowany. Cztery najgorzej zachowane szkielety nie weszły nawet do tabeli, gdyż nie nadawały się wcale do pomiarów. W opisie szkieletów zwracam szczególną uwagę na cechy, na podstawie których można określać płeć i wiek. Jeżeli nie ma wzmianki np. o kształcie czaszki lub cechach miednicy, albo innych kości, to znaczy, że nie dało się tych rzeczy dokładnie określić z powodu daleko posuniętego spróchnienia.

Kurhan II. Czaszka zachowana dość dobrze, reszta szkieletu znacznie gorzej, gdyż większość kości uległa spróchnieniu w mniejszym lub większym stopniu. Czaszka duża, w płaszczyźnie górnej kształtu jajowatego. Łuki nadczołowe (brwowe) dość duże, również spora guzowatość potyliczna zewnętrzna. Wyrostki sutkowate kości skroniowej małe. Szwy mało skomplikowane; zarośnięta jedynie pars obelica szwu strzałkowego. Część lewego łuku jarzmowego uszkodzona. W szczęcie górnej próżne zębodoły środkowych siekaczy, które wypadły pośmiertnie. Pozostałe 14 zębów wszystkie zdrowe. Pierwsze trzonowe są średnio starte, siekacze i drugie trzonowe — słabo, a trzecie trzonowe wcale nie starte. W silnie rozwiniętej żuchwie zębodoły próżne po wypadniętych pośmiertnie 4 siekaczach, 2 przedtrzonowych prawych i pierwszego lewego. Dość mocno starte pierwsze trzonowe; pozostałe zęby średnio lub słabo, a trzecie trzonowe wcale nie starte. W drugim trzonowym lewym dziura od góry w środku, próchnieniem wywołana; pozostałe zęby zdrowe. Kości miednicy dość mocno spróchniały, podobnie jak i inne, nie wyłaczając długich, z których tylko 3 nadawały się jako tako do pomiarów.

Kurhan V. Szkielet nieźle zachowany, lepiej od poprzedniego. Czaszka, z wyjątkiem uszkodzonego lewego łuku jarzmowego, dobrze zachowana. Łuki nadczołowe dość duże, również wyrostki sutkowate. Guzowatość potyliczna zewnętrzna silnie zaznaczona. *Szew czołowy* niezarośnięty. Szew strzałkowy zupełnie zarośnięty w pars obelica i verticis. Zarówno w górnej jak i w dolnej szczęcie część zębodołów zarośnięta, mianowicie w górnej 8 i w dolnej 6. W górnej szczęcie 4 zębodoły próżne, po wypadniętych pośmiertnie zębach, a w żuchwie takich zębodołów 5. Z zębów, które pozostały w górnej szczęcie, drugi prawy siekacz mocno starty, drugi prawy trzonowy średnio, a z pierwszego prawego trzonowego pozostały tylko spróchniałe korzenie; lewy kieł mocno starty. W żuchwie tkwią z prawej strony: boczny sie-

²⁾ Wł. O l e c h n o w i c z. Cmentarzysko w Nowosiłkach. Materiały antrop.-archeol. i etnograficzne, VI, 1903, str. 3—12.

kacz, kiel i pierwszy przedtrzonowy (pierwsze dwa mocno, trzeci słabo starty), a z lewej: kiel dość mocno starty i trzeci trzonowy, słabo starty. Większość kości szkieletu niespróchniała; niektóre wykazują patologiczne zjawiska, mianowicie *5 kręgów pierśwowych ma na bocznych częściach trzonów narośle kostne* (exostozy) a w *żuchwie* znajduje się *duża przetoka* w miejscu drugiego lewego przedtrzonowego zęba.

Kurhan VI. Szkielet bardzo źle zachowany. Pozostały z niego tylko: część czerepu, część szczęki górnej, żuchwa i 19 ułamków różnych kości, wszystko spróchniałe. Czerep, z wybitymi łukami nadoczołowymi, mocno wydłużony. *Szew czołowy w $\frac{2}{3}$ niezarośnięty* (w części środkowej). Szew wieńcowy w pars bregmatica zarośnięty; strzałkowy przeważnie niezarośnięty (!), a węglowy częściowo zarośnięty w pars lambdaidea. Potylicca mocno wypukła. W ułamku szczęki górnej tkwi pierwszy lewy przedtrzonowy ząb bardzo mocno starty. W żuchwie zębodoły drugich przedtrzonowych i wszystkich trzonowych zupełnie zarośnięte. Zachował się tylko jeden ząb (prawy przedtrzonowy) bardzo mocno starty.

Kurhan VII. Szkielet zachowany źle. Składa się z samych spróchniałych kości. Z czaszki pozostało sześć kawałków: 1) kość czołowa z prawą częścią szczęki górnej, 2) ciemieniowa z potyliczną, 3—4) dwie skroniowe, 5—6) dwa kawałki żuchwy. Kość czołowa pośmiertnie zniekształcona. Powierzchnia potylicy dość gładka. Wszystkie szwy niezarośnięte. W pozostałej części szczęki górnej dwa próżne zębodoły po wypadniętych pośmiertnie siekaczach, przedtrzonowe i dwa trzonowe; zęby te bardzo mało starte, jak również znajdujące się w ułamkach żuchwy: 3 przedtrzonowe i 5 trzonowych, a tylko pierwszy lewy trzonowy średnio starty. Wszystkie zęby, znajdujące się w obu szczękach, zupełnie zdrowe i ani jeden zębodoł nie jest zarośnięty.

Kurhan VIII. Szkielet lichy zachowany. Czaszka bez kości twarzowych. Łuki nadoczołowe wyraźne. Potylicca gładka. Szew strzałkowy w tylnej połowie, a węglowy w górnej części (pars lambdaidea) zarośnięte. W szczęce górnej pozostał ząb pierwszy przedtrzonowy prawy bardzo mocno starty, a w żuchwie lewy środkowy siekacz, dość mocno starty. Zdaje się, że żaden zębodoł niezarośnięty.

Kurhan IX. Szkielet lichy zachowany. Czaszka bez kości twarzowych. Łuki nadoczołowe mierne. Wszystkie szwy niezarośnięte, również *szew czołowy niezarośnięty*. Guzowatość potyliczna zewnętrzna nadzwyczaj silnie rozwinięta. W szwie węglowym 4 większe i kilka mniejszych wstawek kostnych. W żuchwie, częściowo spróchniałej, 14 zębów: 4 siekacze, 2 kły, 2 przedtrzonowe, 6 trzonowych. Zębodoły drugich przedtrzonowych zarośnięte (może zęby nie wyrosły wcale?). Siekacze średnio starte, wszystkie pozostałe wcale nie starte. Pierwszy prawy trzonowy z dziurą z przodu.

Kurhan XI. Szkielet bardzo źle zachowany. Czaszka tylko w ułamkach częściowo spróchniałych. Wszystkie szwy niezarośnięte. Potylicca gładka. W żuchwie wszystkie zębodoły próżne po wypadniętych pośmiertnie zębach. Całość robi wrażenie szkieletu osobnika niedorośłego. Na potylicy z lewej strony ciemne zabarwienie (od smoły?).

Kurhan XII. Szkielet źle zachowany. W czaszce brak żuchwy, prawej k. jarzmowej i dolnej części k. potylicznej. Lewy łuk jarzmowy uszkodzony. Duży ubytek w k. prawej skroniowej. Łuki nadoczodołowe wyraźnie zaznaczone. Wrostek sutkowaty prawy duży (lewy spróchniały). Wszystkie szwy niezarośnięte. W szczęcie górnej zębodoły prawe 1—3 i 6-y (dalszej części szczęki brak) i lewe 1—3 niezarośnięte, puste (po wypadniętych pośmiertnie zębach). Pozostałe zęby (prawe 4—5-y i lewe 2-i oraz 5—8-y) zdrowe, średniej wielkości, z odprysniętym z boków szkliwem. Starcie: III lewego trzonowego bardzo słabe, I lewego trzonowego mocne, pozostałych średnie. Z żuchwy mocno nadpróchniałej pozostała tylko lewa część, a w niej zęby 3—4-y i 6—8-y. Starcie: I trzonowego dość mocne, III słabe, reszty średnie. Zębodoły 1—2 i 5-y niezarośnięte. Zęby zdrowe z odprysniętym szkliwem.

Kurhan XIII. Szkielet źle zachowany. Czaszka wydłużona, w płaszczyźnie górnej kształtu jajowatego, dość mocno spróchniała. Guzowatość potyliczna zewnętrzna słabo zaznaczona. Szwy niezarośnięte. Na kości czołowej w środku (cokolwiek ku tyłowi i ku stronie lewej) wyraźne wgłębienie 35 mm \times 10 mm. Na wewnętrznej powierzchni k. czołowej odpowiada mu wypukłość 43 mm \times 23 mm. Jest to zapewne ślad jakiegoś procesu patologicznego, wyleczonego. Pozostała tylko lewa część szczęki górnej z pustymi zębodołami po pośmiertnie wypadniętych siekaczach i kle. Przedtrzonowe i dwa pierwsze trzonowe słabo starte, a trzeci bez śladu starcia. Szkliwo pierwszych czterech z boków poodpryskiwane. W drobnej żuchwie, źle zachowanej, z prawej strony znajduje się III trzonowy, a z lewej — kieł, I przedtrzonowy oraz II—III trzonowe. Starcie zębów bardzo nieznaczne (zresztą nie bardzo widoczne, bo szkliwo przeważnie poodpadało). Zdaje się, że tylko zębodoły prawych trzonowych I i II zarośnięte. Na potylicy po lewej stronie i po lewej stronie żuchwy ślad smoły, a nadto na żuchwie ślad paliny z brązu.

Kurhan XIV. Szkielet źle zachowany. Czaszka bez kości twarzowych; w płaszczyźnie górnej jajowata. Łuki nadoczodołowe bardzo słabo zaznaczone. Guzowatość potyliczna zewnętrzna nieznaczna. Wrostki sutkowate małe. Szwy wieńcowy i strzałkowy prawie zupełnie zarośnięte, a węglowy niezarośnięty. Ułamek spróchniałej starczej żuchwy z zarośniętymi zębodołami.

Kurhan XV. Szczątki mocno spróchniałego szkieletu. Czerep wybitnie wydłużony. Szwy wieńcowy, strzałkowy i węglowy niezarośnięte. W węglowym 2 małe wstawki kostne i 2 dość duże (32 \times 12 mm i 21 \times 24 mm). Zachowała się prawa część szczęki górnej ze zdrowymi zębami, miernej wielkości; szkliwo zębów przeważnie poodpadało.

Kurhan XVI. Drobne kawałki mocno spróchniałego szkieletu, wśród których dwa ułamki szczęki górnej, tyleż dolnej i luźny ząb mleczny. W szczęcie górnej drugi trzonowy prawy zaczyna się dopiero wyrzynać, tak samo w żuchwie.

Kurhan XVIII. Szkielet bardzo źle zachowany w mniej lub więcej drobnych kawałkach. Szwy wieńcowy, strzałkowy, węglowy i inne niezarośnięte. Na prawej k. skroniowej, na potylicy z prawej strony i na dwóch ułamkach spróchniałej żuchwy ciemne, smoliste zabarwienie, nadto na kawałku żuchwy także szmaragdowo-zielone. Wśród luźnych zębów znajdują się również mleczne.

Kurhan XIX. Czaszka dobrze zachowana, inne kości szkieletu znacznie gorzej. Na czaszce z lewej strony na k. ciemieniowej i potylicznej ślad patyny brązu. Łuki nadoczodołowe słabo wyrażone. Pitylica gładka. Wyrostki sutkowate małe. Ze szwów zarośnięty tylko strzałkowy w pars obelica. W szwie węglowym dwie małe wstawki kostne. W szczęce górnej i żuchwie wszystkie zębodoły niezarośnięte; niektóre próżne po wypadniętych pośmiertnie zębach. Pozostały w szczęce górnej zęby: prawe 3, 5, 6 i 8-y oraz lewy 5-y; w żuchwie — prawe: 3, 7 i 8-y oraz lewe 3 i 5-y. Zęby duże, zdrowe, małe starte. Miednica typowo żeńska. Kości udowe krótkie.

Kurhan XXI. Szkielet bardzo źle zachowany. Czaszka w znacznej części spróchniała. Guzowatości politycznej zewnętrznej nie ma. Rzecz ciekawa, że szew węglowy z lewej strony zupełnie zarośnięty, podczas gdy wieńcowy i strzałkowy niezarośnięte! Czarne (smołowe) zabarwienie na ułamku prawej części szczęki górnej, na tylnych częściach kregów szczytowego i obrobowego, a nadto, prócz czarnego zabarwienia, także patyna z brązu na żuchwie z prawej strony i na prawych kościach: skroniowej i ciemieniowej. W ułamku prawej części szczęki górnej zębodoły siekacza, kła i obu przedtrzonowych próżne. Żuchwa z zębodołami próżnymi prócz 7-go prawego, który częściowo zarośnięty.

Kurhan XXII. Szkielet licho zachowany. Czaszka bez kości twarzowych. Guzowatość potyliczna zewnętrzna silnie wyrażona. Szwy wieńcowy i strzałkowy całkiem zarośnięte, a węglowy w pars lambdaoidea. Kształt czaszki w płaszczyźnie górnej jajowaty. Żuchwa starcza, spróchniała, bez gałęzi prawej. Zębodoły: prawego środkowego siekacza, obu kłów i wszystkich czterech przedtrzonowych niezarośnięte, a pozostałe zarośnięte.

Kurhan XXIII. Szkielet średnio zachowany, z wyjątkiem mocno spróchniałych kości miednicy, ramiennych, prawej udowej, strzałkowych i większości kregów. Czaszka z żuchwą nieźle zachowana. Łuki nadoczodołowe mierne. Guzowatość potyliczna zewnętrzna słabo zaznaczona. Szew strzałkowy zupełnie zarośnięty, szew wieńcowy w części środkowej (pars bregmatica), a węglowy w górnej (pars lambdaoidea). Silnie zaznaczony guzek gardłowy (tuberculum pharyngeum) na dolnej powierzchni części podstawowej k. politycznej. W szczęce górnej pośmiertnie wypadły środkowe siekacze. Trzeci trzonowy prawy nie wyrósł. Żaden zębodoł niezarośnięty. Zęby mocno starte, zwłaszcza drugie przedtrzonowe i wszystkie trzonowe, nie wyłączając trzeciego lewego. Wszystkie zdrowe. W żuchwie 15 zębów. Prawy boczny siekacz pośmiertnie wypadł. Bardzo mocno starte zęby trzonowe — pierwsze, drugie i trzeci lewy; siekacze, kły i przedtrzonowe średnio starte, a trzeci trzonowy prawy bardzo mało, (gdyż trzeci trzonowy prawy górny nie wyrósł). Wszystkie zęby zdrowe.

Kurhan XXIV. Szkielet gorzej niż średnio zachowany. Czaszka bez kości twarzowych. Szczęka górna cała, lecz od czaszki odłamana. Łuki nadoczodołowe wyraźne. Szew strzałkowy w tylnej połowie (pars obelica i postica) zarośnięty; inne niezarośnięte. Guzowatość potyliczna zewnętrzna słabo zaznaczona. Wyrostki sutkowate duże. W górnej szczęce pośmiertnie wypadły siekacze, kły i trzeci trzonowy lewy; pozostałe zęby zdrowe, mało starte, a trzeci trzonowy prawy wcale nie-starty. W żuchwie zębodoły drugich i trzecich trzonowych zarośnięte (trzenie trzo-

nowe może nie wyrosły wcale?). Pośmiertnie wypadły siekacze, prawy kieł, drugi przedtrzonowy i pierwszy trzonowy. Zęby zdrowe, mało starte, tylko pierwszy trzonowy prawy średnio starty. Na zębach w obu szczękach szkliwo z boków odpadło.

Kurhan XXV. Szkielet bardzo źle zachowany. Pozostały z niego tylko mocno spróchniałe kawałki: 7 ułamków czaszki i 2 kości długich. Na górnym końcu częściowo spróchniałej k. ramiennej patyna zielonkawa. Kości kilkoletniego dziecka.

* * *

Pięć rzeczy jest szczególnie charakterystycznych w opisanych szkieletach: 1) wydłużony kształt czaszek (od skrajnie długoczaszkowych do średniczaszkowych, z wyjątkiem czaszki z kurhanu IX, zbliżającej się do krótkich), 2) mała ich wysokość, 3) szerokie czoła, 4) stosunkowo często niezarośnięty szew czołowy (w 3 na 15 czaszek osób dorosłych), 5) rzadkość próchnienia zębów (w 3 na 131 zachowanych zębów).

* * *

W końcu przechodzę do scharakteryzowania poszczególnych szkieletów, oznaczając je liczbami kolejnymi kurhanów, w których się znajdowały.

Wiek ustalałem na podstawie: zarastania szwów, uzębienia i stopnia starcia zębów, według schematu ustalonego dla czaszek średniowiecznych przez E. Howorkę³⁾.

II. Szkielet mężczyzny w wieku 25 — 30 lat. Ma on cechy typu nordycznego, (wzrost, czaszka i czoło) i subnordycznego (twarz i nos).

V. Szkielet mężczyzny w wieku około 40 lat. Przeważają w nim cechy typu nordycznego (czaszka, twarz, czoło i nos), prócz wzrostu, który jest niższy.

VI. Szkielet mężczyzny w wieku 50 — 60 lat.

VII. Szkielet prawdopodobnie mężczyzny, w wieku 20 — 25 lat, skrajnie długogłowego, wzrostu miernego.

VIII. Szkielet prawdopodobnie mężczyzny, w wieku 40 — 50 lat, o długiej i średniowysokiej czaszce, szerokim czole i niskim wroście.

IX. Szkielet mężczyzny w wieku 20 — 30 lat, zbliżony do typu subnordycznego kształtem i wysokością czaszki, lecz wzrostu niższego odeń.

XI. Szkielet osobnika niedorosłego w wieku 15 — 18 lat.

³⁾ Edward J. Howorka. Próchnienie i starcie zębów w średniowiecznych czaszkach z Ostrowa Lednickiego. Przegląd Antropologiczny 1936, t. X, str. 59—64.

Tabela I. Pomiary

Nr. kurhanu	2	5	6	7
Czaszki długość	192	185	206	188 ^{*)}
„ szerokość	144	139	—	130 ^{*)}
„ wysokość (bregma — basion)	—	136	—	—
„ „ (bregma — porion)	125	114	—	—
Czoła szerokość najmniejsza	102	105	—	—
„ „ największa	119	127	—	—
Potylicy szerokość największa	130	126	—	—
Twarzy szerokość	136 ^{*)}	132 ^{*)}	—	—
Odległość między nasion — basion	95	105	—	—
„ „ prosthion — basion	101	99	—	—
„ „ nasion — gnathion	—	118	—	—
„ „ nasion — prosthion	66	69	—	—
Nosa wysokość	48	51	—	—
„ szerokość	25	24	—	—
Szerokość międzyoczodołowa	26	26	—	—
„ oczodołu prawego	47,5	50	—	—
„ „ lewego	48	50	—	—
Wysokość oczodołu prawego	31	36	—	—
„ „ lewego	30	36	31	—
Szerokość górnego brzegu zębodołów	66	56	—	—
Długość łuku zębodołowego	48	51	—	—
„ podniebienia	44	38 ^{*)}	46	—
Szerokość podniebienia	41	37 ^{*)}	—	—
Długość otworu potylicznego	39	37	—	34
Szerokość otworu potylicznego	33	28	—	27
Łuk strzałkowy czaszki	390	375	—	—
„ poprzeczny czaszki	321	310	—	—
Obwód poziomy czaszki	538	531	—	—
Pojemność czaszki	1660	1600	—	—
Szerokość między wyrostkami stawowymi żuchwy	122	122 ^{*)}	—	—

szkieletów.

8	9	12	13	14	15	19	21	22	23	24
185	180	180	195	179	200 ^{*)}	184	—	180 ^{*)}	182	179
137	145	137	134	130	—	134	—	140	139	140
135	139	—	—	125	—	126	—	—	130	131
118	120	117	127 ^{*)}	117	—	116	—	—	112	118
100	99 ^{*)}	—	—	—	—	97	—	101	99	97
116	124	—	—	—	—	113	—	113	116	123
124	—	—	—	—	—	119	—	129	124	122
—	—	—	—	—	—	131	—	—	130	—
—	—	—	—	—	—	101	—	99	94	99
—	—	—	—	—	—	97	—	—	99	—
—	—	—	—	—	—	120	—	—	121	—
—	—	—	—	—	—	70	—	—	73	—
—	—	—	—	—	—	49	—	—	55	—
—	—	—	—	—	—	23	—	—	24	—
—	—	22	—	—	—	23	—	—	—	19
—	—	—	—	—	—	51	—	—	49	—
—	—	50	—	—	—	51	—	—	49	—
—	—	—	—	—	—	32	—	—	33	—
—	—	32	—	—	—	32	—	—	33	—
—	—	—	—	—	—	64	—	—	56	—
—	—	—	—	—	—	48	—	—	42 ^{*)}	—
—	—	—	—	—	—	45	—	—	46	47
—	—	—	—	—	—	37	—	—	34	38
—	33	—	—	32	—	36	32	40	41	38
—	26	—	—	27	—	28	29	36	31	32
—	374	—	—	359	—	360	—	374	350	353
—	319	—	—	285	—	283	—	295 ^{*)}	350	353
—	524	—	528 ^{*)}	—	—	518	—	517	512	513
1440	1440	1380 ^{*)}	—	1240	—	1360	—	1420	1450	—
—	—	—	—	—	—	114	104 ^{*)}	—	111	114

Nr. k u r h a n u	2	5	6	7
Odległość między kątami zuchwy	119	102 ^{*)}	—	—
Długość prawej gałęzi zuchwy	61	65	—	—
„ lewej gałęzi zuchwy	—	68	—	54 ^{*)}
Szerokość prawej gałęzi zuchwy najmniejsza . . .	37	30	—	—
„ lewej gałęzi zuchwy najmniejsza	39	27	—	29
„ prawej gałęzi zuchwy największa	45	34	—	—
„ lewej gałęzi zuchwy największa	48	33	—	39
Wysokość trzonu zuchwy w miejscu spojenia . . .	30	35	—	—
Grubość trzonu zuchwy	16	—	—	—
Długość kości ramieniowej prawej	—	315	—	—
„ „ „ lewej	330	313	—	—
„ „ łokciowej prawej	—	—	—	—
„ „ „ lewej	—	—	—	—
„ „ promieniowej prawej	—	253	—	—
„ „ „ lewej	—	—	—	—
„ „ udowej prawej	—	435	—	—
„ „ „ lewej	458	440	—	439
„ „ piszczelowej prawej	—	370	—	—
„ „ „ lewej	388	375	—	—
„ „ strzałkowej prawej	—	356	—	—
„ „ „ lewej	—	—	—	—

XII. Szkielet prawdopodobnie mężczyzny w wieku 20 — 30 lat o wskaźniku średnioczaszkowym.

XIII. Szkielet prawdopodobnie niewiasty w wieku około 20 lat, skrajnie długogłowej.

XIV. Szkielet niewiasty w wieku około 50 lat o długiej czaszce.

XV. Szkielet prawdopodobnie mężczyzny w wieku około 20 lat.

XVI. Szkielet dziecka 12 — 14 letniego.

XVIII. Szkielet dziecka również 12 — 14 letniego.

XIX. Szkielet niewiasty w wieku 20 — 25 lat, mający niektóre cechy typu śródziemnomorskiego (kształt i wysokość czaszki, twarz), lecz wzrost niższy i nos węższy.

*) Gwiazdka przy liczbie oznacza, że pomiar zrobiony jest tylko w przybliżeniu.

(Tab. I c. d.)

8	9	12	13	14	15	19	21	22	23	24
—	—	—	—	—	—	102	92	—	100	107
—	—	—	—	—	—	63	57	—	66	75
—	—	—	—	—	—	64	—	63 ^{*)}	68	—
—	25	—	—	—	—	32	32	—	29	32
—	—	—	—	—	—	32	31	26	29	32
—	—	—	—	—	—	45	37	—	37	40
—	—	—	—	—	—	44	—	30	—	—
27	28	—	—	—	—	28	31	—	32	28
17	15	—	—	—	—	16	17	—	13	13
—	318 ^{*)}	—	—	—	—	292	—	—	—	331
—	317 ^{*)}	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	239	—	—	—	265
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	255 ^{*)}
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
415 ^{*)}	—	—	433	—	—	377	—	464	—	463
417 ^{*)}	435 ^{*)}	—	435	—	—	375	—	458	454	464
—	—	—	—	—	—	328	—	393	375	—
—	—	—	—	—	360 ^{*)}	324	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

XXI. Szkielet niewiasty w wieku 30 — 35 lat.

XXII. Szkielet mężczyzny w wieku około 60 lat o średnioczaszkowym wskaźniku..

XXIII. Szkielet prawdopodobnie mężczyzny w wieku 50 — 55 lat z cechami typu nordycznego (kształt czaszki, twarzy, nosa i czoła) i subnordycznego (wzrost i wysokość czaszki).

XXIV. Szkielet mężczyzny w wieku 30 — 40 lat z cechami typu nordycznego (kształt czaszki, czoła, wzrost).

XXV. Szkielet kilkoletniego dziecka.

* * *

Na dokładniejsze scharakteryzowanie szkieletów pod względem antropologicznym nie pozwalał zły stan ich zachowania.

Tabela II. Wskaźniki czaszkowe.

Nr. kurhanu	2	5	7	8	9	12	13	14	19	21	22	23	24
1	Wskaznik głowny	75,—	75,14	69,15*)	74,05	80,56	76,11*)	68,72	72,83	—	77,78*)	76,37	78,21
2	" wysok.-dlug.	—	73,51	—	72,97	77,22	—	69,83	68,48	—	—	71,43	73,18
3	" wysok.-szerok.	86,81	82,01	—	86,13	82,76	85,40	94,78	86,57	—	—	80,58	84,29
4	" czolowo-szerok.	70,83	75,54	—	72,99	68,28	—	—	72,39	—	72,14	71,22	69,29
5	" twarzy morf.	—	—	—	—	—	—	—	91,60	—	—	93,08	—
6	" gorno-twarz.	—	48,53*)	52,27*)	—	—	—	—	53,44	—	—	56,15	—
7	" nosowy	—	52,08	47,06	—	—	—	—	46,94	—	—	43,64	—
8a	" oczodołowy pr.	—	64,58	72,—	—	—	—	—	62,75	—	—	67,35	—
8b	" " lewy	—	62,50	72,—	—	—	—	—	62,75	—	—	67,35	—
9	" podniebienia	—	93,18	97,37	—	—	—	—	82,22	—	—	73,91	80,85
10	" otworu polityczn.	80,49	75,68	79,41	—	—	78,79	—	77,78	90,63	90,—	75,61	84,21

*) Obliczone w przybliżeniu.

Tabela III. Obliczenie długości szkieletów.

Szkielet z kurhanu	2	5	7	8	9	13	15	19	22	23	24
Wzrost wg. dlug. k. ramien. pr.	—	1617	—	—	1624	—	—	1528	—	—	1659
" " " " lewej	1657	1611	—	—	1622	—	—	—	—	—	1659
" " " " łokciowej pr.	—	1666	—	—	—	—	—	1569	—	—	1669
" " " " promien. pr.	—	1629	—	—	—	—	—	—	—	—	1705
" " " " udowej pr.	—	1629	—	1588	—	—	—	1438	1675	—	1674
" " " " lewej	1666	1658	1636	1595	1629	1577	—	1432	1666	1661	1675
" " " " " lewej	—	1655	—	—	—	—	—	—	—	—	—
" " " " " lewej	—	1664	—	—	—	—	—	1634	1714	1664	—
" " " " " lewej	1699	1664	—	—	—	—	—	—	—	—	—
" " " " " lewej	—	1634	—	—	—	—	—	—	—	—	—
" " " " " strzałk. pr.	—	1634	—	—	—	—	—	1514	—	—	—
Srednia wzrostu	1674	1643	1636	1592	1625	1575	1634	1501	1685	1663	1676

Obliczenia dokonano wg. tabeli L. Manouvrier'a, dodając do pomiaru kostnego 2 mm. i odejmując od znalezionej cyfry 20 mm., celem określenia wzrostu człowieka żyjącego.

R É S U M É.

En 1934 le Dr. Hélène Cehak-Hońubowicz a entrepris à Nawry des fouilles dans 29 tumulus, datant des XI-e et XII-e siècles. Les ossements humains, découverts dans 19 d'entre eux, ont été déposés à l'Institut d'Anatomie Normale de l'Université Etienne Batory à Wilno; les antiquités — au Musée d'Archéologie de cette Université.

En général, les squelettes trouvés étaient en mauvais état: quatre seulement sur 19, assez bien conservés, se prêtaient à des mensurations permettant une caractérisation anthropologique. Quant aux autres, leur mauvais état n'a pas permis de procéder à des mesures.

On a relevé cinq éléments caractéristiques sur les squelettes en question: 1) forme allongée des crânes (crânes nettement longs et de longueur moyenne, excepté un crâne du tumulus IX, de type plutôt court); 2) crânes relativement bas; 3) fronts larges; 4) souvent la suture médio-frontale n'est pas soudrée; 5) dents rarement cariées (la carie dentaire a été observée dans 3 cas sur 131 dents conservées).

* * *

Pour caractériser chaque squelette en particulier, nous lui donnerons le numéro du tumulus dans lequel il a été trouvé.

J'ai déterminé les âges d'après les sutures crâniennes, la dentition et le degré d'usure des dents, selon le schéma établi pour les crânes médiévaux par M. E. Howorka.

II. Squelette d'homme de 25 à 30 ans. Caractères de type nordique (taille, crâne et front) et subnordique (visage et nez).

V. Squelette d'homme de 40 ans environ. On note ici la prédominance des caractères de type nordique (crâne, visage, front et nez) excepté la taille, qui est moins élevée.

VI. Squelette d'homme de 50 à 60 ans.

VII. Squelette probable d'homme de 20 à 25 ans, taille moyenne, tête dolichocéphale.

VIII. Squelette probable d'homme de 40 à 50 ans, crâne long, hauteur moyenne; front large et taille petite.

IX. Squelette d'homme de 20 à 30 ans, se rapprochant du type subnordique par la forme et la hauteur du crâne, mais de taille plus petite.

XI. Squelette d'adolescent (15 à 18 ans).

XII. Squelette probable d'homme de 20 à 30 ans, avec indice du crâne mésaticéphale.

XIII. Squelette probable de femme (20 ans environ), crâne dolichocéphale.

XIV. Squelette de femme de 50 ans environ, à crâne long.

XV. Squelette probable d'homme de 20 ans environ.

XVI. Squelette d'enfant de 12 à 14 ans.

XVIII. Squelette d'enfant, du même âge.

XIX. Squelette de femme de 20 à 25 ans présentant certains signes du type méditerranéen (forme et hauteur du crâne, visage), mais la taille est plus petite et le nez plus étroit.

XXI. Squelette de femme de 30 à 35 ans.

XXII. Squelette d'homme de 60 ans environ, avec indice du crâne mésaticéphale.

XXIII. Squelette probable d'homme de 50 à 55 ans avec caractères de type nordique (forme du crâne, front, taille).

XXV. Squelette d'un enfant de quelques années.

Le mauvais état de conservation des squelettes ne nous a pas permis une caractérisation anthropologique plus précise.

SPIS TREŚCI

(Sommaire)

	Str.
CEHAK - HOŁUBOWICZOWA HELENA: Materiał i zagadnienia cmentarzyska kurhanowego koło wsi Nawry w powiecie postawskim (Material und Problemstellung des Hügelgräberfeldes aus der Gegend des Dorfes Nawry, Kreis Postawy) — — — — — — — — — —	5.
HOŁUBOWICZ WŁODZIMIERZ: Ceramika słowiańska XI — XII wieku cmentarzyska koło wsi Nawry (Slavic potter's art of the 11-th and 12-th centuries found in barrows at the village of Nawry) — — — —	52
WRZOSEK ADAM: Szkielety z kurhanów w Nawrach w powiecie postawskim (Squelettes de tumulus funéraires à Nawry district de Postawy) — —	70
HOŁUBOWICZ WŁODZIMIERZ: Pięć lat pracy terenowej Muzeum Archeologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1933—1937) (Cinq ans de travail au Musée d' Archéologie de l'Université d' Etienne Batory à Wilno (1933 — 1937)) — — — — — — — — — —	83.
JAGODZIANKA WANDA: Poszukiwania archeologiczne w powiecie kosowskim na Polesiu (Archeologische Forschungen im Kreise Kosów, Polesie) — — — — — — — — — — — — — — — —	91